

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 40 Volume: 8 Issue: 40
Ekim 2015 October 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ - MELAYÊ CİZİRÎ KARŞILAŞTIRMASI (AŞK, GÜL, BÜLBÜL, RİNDE, ZÜHT VE DİNİ SEMBOLLER AÇISINDAN)
COMPARISON OF HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ AND MELAYÊ CİZİRÎ (IN TERMS OF LOVE, ROSE, NIGHTINGALE, BEAUTY, PIETY AND RELIGIOUS SYMBOLS)

Nesim SÖNMEZ*

Öz

Klasik Kürt edebiyatından bahseden kaynaklar, İran edebiyatının Kürt edebiyatına olan etkisinden söz etmektedirler. Bu etkinin ne boyutlarda olduğunun anlaşılabilmesi için her iki edebiyatın değişik açılardan birbirleriyle karşılaştırılması gerekmektedir.

Biz bu makalemizde her iki edebiyatın arasındaki etkileşimin ne derce olduğu sorusuna cevap bulmaya katkı sağlamak amacıyla İran Edebiyatının gazel şairi Hâfız-ı Şîrâzî ile Kürt Edebiyatının Gazel şairi Melayê Cizîrî'nin divanlarında; aşk, gül, bülbül, rinde, züht ve dini sembolleri nasıl kullandıklarını araştıracağız.

Hâfız-ı Şîrâzî 14. yüzyılda yaşamış büyük bir İran şairi, Melayê Cizîrî ise bazı tartışmalar olmakla beraber 17. yüzyılda yaşamış Kürt edebiyatının büyük şairlerindedir. İki ayrı edebiyatın iki büyük ismini bütün özellikleriyle bir makale çerçevesinde karşılaştırma imkânı olmadığı farkındayız. Bu nedenle konu hakkında genel bir değerlendirmede bulunabilmek amacıyla her iki şairin de gazellerinde aşk, gül, bülbül, rinde, züht ve dini sembolleri nasıl kullandıklarını irdeleyeceğiz ve örnek teşkil etmesi bakımından da her iki şairin birer gazelini ve nesre çevrilmiş halini makalemizin sonunda vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şîrâzî, Melayê Cizîrî, Divan, Aşk, Gül, Bülbül

Abstract

Resources making a mention of the Classical Kurdish Literature refer to the influence of Iranian Literature over the Kurdish literature. In order for the extent of this influence to be understood, it is necessary to compare those two literatures from various aspects.

With the purpose of contributing to find out an answer to the question to what extent this interaction stands between these literatures in this study, we will research how Hâfız-ı Şîrâzî, the Iranian poet of gazelle, and Melayê Cizîrî, the Kurdish poet of gazelle make use of love, rose, nightingale, beauty, piety and religious symbols in their divans.

Hâfız-ı Şîrâzî is a great Iranian poet who lived in the 14th century while Melayê Cizîrî is one of the greatest poets of the Kurdish literature, who lived in the 17th century, though some arguments still exist. We are well aware that comparing these two great poets in every aspect in an article is not possible. Therefore, in order to have an overall assessment on the subject, we will examine how each poet uses love, rose, nightingale, beauty, piety and religious symbols in their gazelles and we will quote as an example a gazelle from each poet and the prose forms of those gazelles at the end of our article.

Keywords: Hâfız-ı Şîrâzî, Melayê Cizîrî, Divan, Love, Rose, Nightingale

1. Giriş

Edebiyat bir anlatım biçimidir. Düşünce ve duyguların güzel ve etkili bir biçimde anlatma sanatı olarak da tanımlanır. İnsan yaşantılarını anlatan her metin edebiyat yapıtı değildir. Konu tartışmalı olmakla birlikte, asıl amacı estetik tat vermek değil, bilgi vermek ya da inandırmak olan yapıtlar (teknik ve bilimsel kitaplar, gazete yazılan, reklam metinleri, propaganda yazıları vb.) genellikle edebiyatın kapsamı dışında bırakılır. Bir metnin edebiyat yapıtı sayılabilmesi için o yapıtın sanat değeri taşıması gerekir. Ama bu değeri tanımlamak kolay değildir. Edebi değeri olan bilimsel metinlere rastlanabildiği gibi, sanat katına yükselemeyen şiirler de vardır. Bunlara şiir değil, manzume denir.

Bir toplumun geleceğinin şekillenmesinde geçmişten getirdiği bilgi, tecrübe, sanat, edebiyat vb. unsurları kullanabilmesi önemlidir. Toplumda dilsel becerileri geliştirmek ve dil zevki oluşturmak için ses yapısı (müziği) çok güçlü olan edebi ürünlerin kullanılması söz konusudur. Bu bağlamda Kürk edebiyatı içerisinde bu özelliği ile öne çıkan klasik edebiyatından en yüksek derecede faydalanmak gerekir. Klasik edebiyat metinleri muhakeme yoluyla bireylerin zihinsel becerilerini geliştirir ve onlarda estetik duygusunu uyandırır. Daha da önemlisi bu muazzam örgünün içinde yatan düşüncenin ve duygunun ortaya çıkarılması ve güncellenerek topluma kazandırılması gerekmektedir. Ancak günümüzde Klasik Kürt edebiyatı ve gelenekleri çeşitli sebeplerden dolayı değerini yitirmekte ve toplum tarafından bu edebiyatın diline, terminolojisine, şekil özelliklerine ve ifade biçimlerine yabancılaşma durumu söz konusudur. Aruz vezni, nazım şekilleri ve edebi sanatların temelinde kurulan Klasik Kürt edebiyatı öğretimi anlaşılabilirliği güç bir alan haline almaktadır.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, E mail: nesimsonmez@hotmail.com

Edebi bir disiplin olarak karşılaştırmalı edebiyat, Kuzey Amerika'dan uzak Doğu'ya kadar Hindistan'dan Etopya'ya kadar tüm dünyayı içine alan geniş bir şemsiye oluşturarak; farklı ülkelerin edebiyatlarını, dillerini, gelenek ve göreneklerini özellikle şiir, edebi metin, anı, hatıra, günlük ve gezi notları biçiminde karşımıza çıkarır. Böylece küreselleşmiş bir dünya edebiyatı, içerisinde karşılaştırmalı örneklerle hızlı bir gelişim içerisine girerek çok katmanlı bir edebiyat ve kültür varlıklarını karşımıza çıkartmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi "karşılaştırmalı edebiyat" terimi bir eserin başka bir eser ya da eserlerle ortak konu ve motif bağlamında karşılıklı incelenmesidir.

Osmanlı devleti sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin oluşturdukları edebiyatın vücut bulmasında Farsçanın ve İran edebiyatının etkisi her zaman ve zeminde dile getirilen bir husustur. Aynı coğrafyada yaşayan Kürtlerin ve Farsların diğer konularda olduğu gibi bu konuda da birbirlerini etkilemeleri son derece doğaldır. Tabi ki bu etkileşimin tarihi, dini ve sosyal sebepleri mevcuttur.

Bilindiği üzere İslam dini Miladi 610 yılından itibaren Arabistan yarımadasından başlayarak yayılmaya başladı. İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a) döneminde Sa'd bin Ebî Vakkâs (r.a) komutasındaki İslâm ordusu Miladi 636 tarihinde Sasaniler Devletini yenmesi neticesinde İran halkı İslam dinini seçerek Müslüman oldu. Kürtler de bu tarihte İran halkı ile beraber Müslümanlığı seçip İslam medeniyeti dairesine girmişlerdir (İbnu'l-Esir, 1853-1867: 484; Belâzûrî: 263).

Kürtler, yeni dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere dinle alakalı kaynakların Arapça oluşu sebebiyle Arap dilini öğrenirken aynı medeniyet içerisindeki İranlıların dili olan Farsçayı da öğrenme ihtiyacını duydular.

Kürtçe ile Farsçanın aynı dil ailesinden yani Hint-Avrupa dil ailesinden gelmeleri hasebiyle birbiriyle etkileşim halinde olmaları son derece doğaldır. Aynı coğrafyada, aynı siyasi yönetimler altında yüzlerce yıl birlikte yaşayan iki ayrı kültürün birbirine tesir etmemiş olması eşyanın tabiatına aykırıdır. İran coğrafyasında Samaniler, Gazneliler, İlhanlılar, Selçuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlar, Safeviler vb. siyasi yapılar altında aynı kaderi paylaşan Türkler, Kürtler ve Farslar, birbirlerinden her konuda etkilenmişlerdir (Levend, 1973: 218-226).

Kürt medreselerinde okutulan kitapların büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olması da dikkate alındığında Kürt edip ve şairlerin gerek Farsçanın gerekse Fars edip ve şairlerin tesiri altında kalmaları son derece doğaldır.

Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde ilk zamanlardan itibaren Kürtçenin gerek Kurmanci ve gerekse Lori lehçeleriyle eserler yazılmaya başlandıysa da Kürt Şairler kendilerinden önce İslam medeniyeti dairesi içerisinde büyük bir edebi seviye elde eden İran şairlerinin emeği olan önemli eserleri incelemekten ve onları örnek alıp benzerlerini, hatta daha iyilerini oluşturmaktan da hiç rahatsızlık duymamışlardır. Daha doğrusu, doğu medreselerinde Arapça ve Farsça bir yabancı dil olarak görülüyordu aksine öğrenilmesi gereken dillerdendi. Medreselerde dini ve beşeri ilimler yanında Arapça ve Farsça devamlı okutulmaktaydı. Kürt yazar ve şairleri Kürtçeden ziyade Arapça ve Farsça eserler telif etmişlerdir. el-Kâmil Fi't-Tarih'in sahibi İbnu'l-Esir (1160-1233), Vefeyâtu'l-A'yân sahibi İbn-i Hallikân (1211-1282), Şerhu'l-Kafiye li İbn-i'l-Hacib müellifi Molla Şemseddin Ahmed el-Gorâni (1410-1488) eserlerin Arapça yazmışlardır.

Avrupalı yazar ve şairlerin zaman zaman eski Yunan ve Latin kaynaklarına başvurdukları gibi Osmanlı devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslüman Kürt şairler de aynı medeniyet içerisinde yer almış olan Fars şair ve yazarlarının eserlerine müracaat ediyorlardı. Bu anlamda eserlerine müracaat edilen Fars şairlerinden birisi de hiç kuşkusuz Hâfız-ı Şîrâzî'dir. Hâfız, şiirleri dünyanın değişik dillerine tercüme edilen büyük bir şairdir.

Biz bu çalışmamızda Hâfız-ı Şîrâzî ile Melayê Cizîrî'nin aşk, gül, bülbül, rinde, züht ve dini sembolleri gazellerinde nasıl işlediklerini tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamız için Hâfız'ın Divanı (Hafız Dîvanı, 2011: 142) ve Melayê Cizîrî'nin Divanı (Mela Ahmedê Cizîrî Diwan, 2009; Diwana Melayê Cizîrî, 2012) esas alınmıştır.

Hâfız ve Melayê Cizîrî'nin edebi kişiliklerinin oluşmasında çağlarının etkisini ortaya koyabilmek için dönemlerine hâkim olan siyasi ve sosyal yapılarla birlikte şairlerin hayatlarına da yer verilecek ve ardından aşk, rind ve zahit, gül ve bülbül, anlam benzerliği ve dini terimleri kullanma gibi tespit ettiğimiz hususlar üzerinde durulacaktır. Her iki şairin de şiirlerinden örnekler verilirken karşılıklarında esas aldığımız divanlarındaki gazel numaralarına göre bir numaralandırma yapma yolu izlenmiştir. Ayrıca şiirlerine örnek teşkil etmesi bakımından her iki şairin de divanlarından birer gazel çalışmanın sonunda verilecektir.

1.1. Hâfız-ı Şîrâzî

Kaynaklarda Hâfız-ı Şîrâzî adıyla tanınan İranlı bu büyük gazel şairinin tam ismi Hâce Şemseddin Muhammed bin Bahauddin Şîrâzî'dir. Doğumu için verilen tarihler H.Ş.717 (M.1317) ile H.Ş. 726 (M.1326) arasında değişmektedir. Hâfız-ı Şîrâzî, H.Ş.791 (M.1389) veya H.Ş.792 (M. 1390) İran'ın Şiraz kentinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir (Yazıcı, 1997: 104).

Hayatı hakkında tezkirelerin verdiği bilgiler ile halk arasında dolaşmakta olan menkıbelerden öteye geçememektedir. Aslında hayatının ve edebi anlayışının ayrıntılarına ait bilgileri yine de Divanında yer alan kendi şiirlerinden çıkarmak mümkündür. Tezkirelerin verdiği bilgilere göre ticaretle uğraşan bir ailede dünyaya gelmiştir. Buna göre ailesinin Hâfız'ın eğitimini destekleyecek maddi bir güce sahip olduğu söylenebilir. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberlediği için Hâfız lakabını almış ve bu lakapla anılmıştır. Doğum yerine istinaden de kendisine Şîrâzî denmiştir. Hâfız, küçük denebilecek yaştan itibaren Muzafferoğulları'nın divan kâtibi olarak memuriyete başlamış ve geçimini genellikle memuriyet yoluyla temin etmiştir (Ritter, "Hafız", 1986: 65-71).

Hâfız-ı Şîrâzî, İran edebiyatının olduğu kadar dünya edebiyatının da önemli şairlerinden birisidir. Şiirlerinin çoğu gazel biçiminde olduğu için gazel şairi olarak da bilinir. Kendisinden sonra gelen İran şairleri üzerinde en çok tesiri olan şair Hâfız'dır dense yanlış olmayacağı kanaatini taşımaktayız. Gazelleri, İslam medeniyet dairesindeki diğer dillere çevrildiği gibi 18 ve 19. yüzyıllarda Batı dillerine de çevrilmiştir. Bu tarihten itibaren artık Hâfız-ı Şîrâzî dünya klasikleri arasında yerini almıştır. Her yıl Şîrâz'daki mezarı başında yapılan anma törenlerine uluslararası araştırmacılar ve bilim adamları katılmaktadır (Kerimi, Tahran: 1391.).

Mezarı, İranlıların ziyaret ettiği önemli kutsal mekânlardan biridir. Şiirleri lisânü'l-ğayb (sırların dili) olarak kabul edilir. İranlılar tarafından mezarı, gerçek âşıkların ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Onun şiirlerinden fala bakmak da yine İranlılar arasında çok yaygındır (Zindeginame-i Hafız).

Hâfız'ın, tasavvufu ilgisi olmakla birlikte kaynaklarda tarikati ve şeyhi hakkında kesin bilgilere yer verilmemektedir. Ancak Şemseddin Abdullah-ı Şîrazi, İmad-i Fakih-i Kirmani, Seyyid Şerif el-Curcani gibi mutasavvıf ve âlimlerden istifade ettiği, Ni'metullah-ı Veli, Hace Ebu'l-Vefa el-Bağdadi, Kemal-i Hucendi gibi şeyhlerle görüştüğü tezkirelerde kayıtlıdır (Yazıcı Tahsin, 1997: 104).

Kaside, rubai ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız, şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Daha önce gazel söyleyen bütün üstatların meziyetlerini kendinde toplaması hasebiyle gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. Önceki şairler gibi gazellerinde mecazi anlamlar da taşıyan aşk ve şarap meclislerini terennüm etmiş ve bazen başka şairlerin beyitlerini kendi gazellerinin arasına serpiştirmiştir.

Hâfız'ın şiirlerindeki ahenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir. Onun bu özellikleri tezkirelerde de ifade edilmiştir. Abdurrahman-ı Cami, Hâfız'ın gazellerinin ahenk ve akıcılıkta Zahir-i Faryabî'nin kasideleri değerinde, üslubunun da Nizarî-i Kuhistanî'nin üslubuna yakın olduğunu, ancak Nizarî'nin şiirinin zayıf tarafları olmasına karşılık Hâfız'ın şiirlerinde hiçbir sunilik görülmediğini söylemektedir (Cami, 1985: 160-161).

1.2. Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî'nin asıl adı Ahmed b. Mela Muhammed el-Botî el-Cezerî'dir (Qanatê Kurdo, 1992: 90; Turan, 2012: 15; Adak, 2013:190). Ailesi köken itibariyle Cizre'nin köklü aşiretlerden birisi olan Botî aşiretine dayanmaktadır (Doru, 2012: 13). Şiirlerinde genel itibariyle iki mahlas kullanmıştır. Bunlardan birincisi, aşk oklarının ve kaderin nişan hedefi olması veya sevgilinin yüzündeki ben anlamına gelen "*nişanı*" mahlasıdır (Zivingî, 1402/1987: (vav); Tunç, 2009: 17). Mela'nın kullandığı ikinci mahlas ise "*mela*"dır. Bilindiği gibi Kürt medreselerinde eğitimin tamamlayıp mezun olan kişilere "*mela*" denilir. Melayê Cizîrî de çeşitli medreselerde zamanın birçok ünlü âliminden ders alıp eğitimini tamamladıktan sonra icazetini almış ve "*mela*" unvanını almıştır. Bu yüzden de kendisine mela denilmiştir, dolayısıyla en çok kullandığı mahlas da "*mela*" mahlasıdır (Muhammed, 2008: 13). Kendisine Cizîrî lakabının verilmesinin sebebine gelince, bugün Şırnak iline bağlı Cizre ilçesinde doğmasına nispetledir.

Melayê Cizîrî'nin doğum tarihi ile alakalı olarak birçok kaynakta değişik rivayetler dile getirilmektedir. Konumuz Melayê Cizîrî'nin doğum ve ölüm tarihlerini tespit etmek olmadığından biz burada üzerinde en çok ittifak edilen görüşü benimseyip dile getirmekle yetineceğiz. Mela'nın hayatının XVI-XVII yüzyılları arasında geçtiğine dair görüş, araştırmacıların kahr ekseriyetinin üzerinde ittifak ettikleri görüştür. Tarih olarak da 1565/1568-1640/1641 tarihleri arasında yaşadığı kabul edilmektedir (Zınar, 1986: 12; Özervarlı, 2005: 241; Turan, 2012: 15; Adak, 2013: 190). Mela, eğitimine Cizre de başlar daha sonra Hakkâri, İmadiye ve Diyarbakır medreselerinde eğitimine devam eder. 32 yaşına geldiğinde Diyarbakır'ın Sırabas köyündeki medresenin baş müderrisi olan Mela Taha'dan icazet alır. Kendisi bu icazeti alırken Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçeye tam olarak vakıf olmuştur. Özellikle Farsçayı edebi olarak kullandığını yazmış olduğu Farsça şiirlerinden anlamaktayız (Zivingî, 1402/1987: Vav). Diyarbakır'ın çeşitli köylerinde ve Hasankeyf'te bir müddet müderrislik yaptıktan sonra memleketi Cizre'ye geri döner ve orada Kırmızı Medrese (Medresa Sor) de baş müderris olarak vazifeye başlar ve vefat edinceye kadar orada ders vermeye devam eder. Kaynaklarda geçtiğine göre Miladi 1640-1641 tarihinde 75 yaşında iken vefat eder ve Cizre de Kırmızı Medresenin güneyinde defnedilir (Zivingî, 1402/1987: Vav; Sağnıç, 2002: 37; Xeznedar, 2010: 290).

Melayê Cizîrî'nin bir divanı bulunmaktadır. Bu divanı Kürt şairleri arasında yazılan ilk mürettep divan olarak kabul edilmektedir (Adak, 2013: 196). Melayê Cizîrî'den önce Kürt edebiyatçıları tarafından mürettep bir şekilde yazılmış her hangi bir divan şu ana kadar tespit edilmiş değildir.

Melayê Cizîrî'nin divanı oldukça metaforik ve alegorik unsurlar taşımakta, divanda çok sayıda dini kavramlara gönderme yapılmakta ve divanın sembolik yönü de ağır basmaktadır. Melayê Cizîrî, divanında gazel, methiye, rubai ve terkibî-i bent gibi birçok nazım biçimiyle şiir yazmıştır, ancak bu biçimlerden en çok gazel türü ile şiir yazmıştır bu yüzden kendisi Kürt edebiyatında gazel şairi olarak kabul edilmektedir. Çünkü divanındaki şiirlerin büyük bir kısmını gazeller oluşturmaktadır. Melayê Cizîrî de tıpkı Hâfız Şirazi gibi yazmış olduğu gazellerle şöhret bulmuştur.

Divanda teşbih, mübalağa, cinas, aliterasyon ve tezat gibi birçok edebi sanatı kullanmıştır, şiirler aruz vezni ile yazılmıştır. Divanın ağırlıklı konusu aşktır, divan incelendiğinde Mela'nın hem mecazi hem de ilahi aşkı işlediği hemen göze çarpmaktadır.

Divanın birçok yazma nüshası kütüphanelerde bulunmaktadır. Tespit edilen bu nüshaların en eski olanı Tayyar Paşa tarafından 1260/1844 yılında istinsah edilen bir el yazmasıdır (*Dîvan'ş-Şeyh Ahmed el-Cezerî*, 1844).

Mela, devrinin büyük mutasavvıflarından birisi olması hasebiyle düşüncelerini şiirle dile getirmiştir. Çünkü şiir mutasavvıflar için düşüncelerini dile getirmede çok önemli bir araçtır. Mela da olabildiğince bu aracı verimli bir şekilde kullanmıştır.

2. Şairlerin Aşk Anlayışları

2.1. Hâfız Şirazi

Aşk kavramının her kese göre farklı bir tanımı vardır. İnsanlar aşkı tanımlarken psikolojik durumlarına göre tanımlarlar. Mesela Platon, aşkı "Aşk ciddi bir akıl hastalığıdır." şeklinde tarif ederken, Goethe, "Aşk hükmetmez, terbiye eder. Âşık olmayı beceremeyen yağ çekmeyi öğrenmek zorundadır." der. Bailey, ise "Aşk dünyanın en tatlı mutluluğu ile en derin acısından yaratılmıştır." tarifini getirir. Mevlana, "Aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguları paylaşanlar anlaşabilirler. Yemin olsun ki nerede âşıkça bir feryat duyarsanız bilin ki o bizim sesimizdir." der. Dostoyevski, "Dünyayı güzellik kurtaracak, her şey bütün insanlığı sevmekle başlayacak.", Muhammed İkbâl, "Aşk kılavuz istemez, tek başına yol alır.", Konfüçyüs, "İnsan kalbindeki gerçek dörtlüye giden bir at gibidir, ne dizginden anlar ne de söz dinler." Mevlana Câmî ise "Aşk ihtiyarlığa, gençliğe bakmaz, bana her an bu efsunu veren aşktır."

Aşk, sevginin ifrat-tefrit derecesine ulaşmasıdır. Diğer bir tabirle sevgiliye olan bağlılıkta haddi aşacak bir merhaleye ulaşmaktır. Mutasavvıfların kahır ekseriyetine göre aşk sevginin en son aşamasıdır. İbn Arabî aşkı yorumlarken şu düşüncüyü dile getirir: "Aşk; ruhu esir alan, onu istila eden, bütünüyle saran, kişinin gözlerini kör eden sevgilisinden başka hiçbir şeyi göremez hale getiren, sevgilisinden başka her şeyi unutturan aşırı bir sevgidir" (Palacison: 239).

Hâfız, aşk konusunu ele aldığı tasavvufî gazellerinde zaman zaman beşerî aşka, zaman zaman da ilahî aşka göndermeler yapmaktadır. Ancak onun aşk anlayışının ezelle bir bağlantısı vardır, yani alinyazısıyla irtibatlıdır. Hâfız beşerî (mecazî) aşkı, ilahî aşka giden yolda bir perde olarak görmektedir. Hakikî aşk bu perdenin ardındadır. Hâfız'ın dostu, başkasına söylenilmeyen mahrem sırların paylaşılabilceği bir kimsedir:

Gû şem' miyârîd der in cem' ki imşeb

Der meclis-i mâ mâh-i ruh-i dûst tamâm est.

G:46/2

"Mum getirmesinler meclise bu gece; Sevgilinin yanağı dolunay gibi parlıyor meclisimizde."

Beyitte geçen "tamam" kelimesini tevriyeli düşündüğümüzde beytin anlamını iki türlü açıklama imkânına kavuşuruz: Bu gece ay dolunay halinde olduğu için bizim meclisimizi aydınlatacaktır, dolayısıyla meclise mum getirilmesine gerek yoktur ya da bu gece meclisimiz sevgilinin güzel yüzüyle aydınlandığından muma ihtiyaç yoktur.

Râzî ki ber-i gayr negoftîm û negûyîm

Bâ dûst begûyîm ki mahrem-i râz est

G:40/4

"Sırrımızı demedik, demeyiz başkasına; Sır mahremdir, söyleriz sırrı biz dosta."

Yine dostunu dile getirdiği bir beytinde, dostunun bir benzerinin olmadığını ve bu benzersiz dostun yüzüne ayı ve güneşi ayna diye tuttuğunu ifade ediyor. Beşerî olarak düşünüldüğünde dostunun güzelliği karşısında ayın ve güneşin bir değer ifade etmediğini vurguluyor:

Nazîr-i dûst ne-dîdem egerçi ez-meh u mihr

Nihâdem âyinehâ der-mukâbil-i ruh-ı dust

G:58/2

"Ay ile güneşin ışığını yansıtan aynalar koydum; Sevgilimin yanağının karşısına, görmedim onun yanağı gibisini."

Hâfız'ın sabah rüzgârına, "Ey sabah rüzgârı, eğer yolun dostun bulunduğu memlekete düşerse dostun amber kokulu elbiselerinin kokusunu getir bana." sözü daha çok beşerî bir dost (sevgili) için söylenmiş beyitlerdendir:

Sabâ eger gozerî uftadet bekişver-i dûst
Biyâr nefha'î ez-gîsû-yi mu'anber-i dûst

G:61/1

Aynı gazelin sonraki beyitlerinden birinde "Her ne kadar sevgili bizim karşılığımızda hiçbir şey vermiyor, bizi almak için bir şey vermeye yanaşmıyorsa da ben onun saçının bir teline bütün âlemi satarım" :

Eger çi dûst be çizî nemîhared mâ râ
Be 'âlemî nefurûşim mûyî ez ser-i dûst

G:61/6

Bütün bu beyitlerin tasavvufî anlamlar içerecek şekilde yorumlanmasına taraftar olanlar da vardır.

Mey nûş u cihân bahş ki ez zulf-i kemendet

Şud gerden-i bedhâhı giriftâr-i selâsil

G:304/7

"Şarap iç ve dünyayı bir kenara bırak, senin saçlarının kemendinden dolayı boynunu zincire kötü kaptırmıştır."

Mademki yakasını sevgilinin kement gibi saçlarına çok kötü kaptırdı, o halde artık dünyayı bir kenara bırakıp devamlı içki içsin. Burada da beşerî sevgilinin, gerçek aşkın önüne perde olarak çekildiği görülür. Hâfız, bir üslup özelliği olarak somut varlıkları gösterip soyut düşünceleri anlatma peşindedir. Bazen bunu açıkça ifade eder. Aşağıdaki beyti beşerî duygular için de ilahî duygular için de yorumlamak mümkündür. Bu dünyanın eğlence vasıtaları vahdet içindir ya da bu dünyadaki eğlence vasıtaları sevgili içindir biçiminde de söylenebilir:

Nedîm u mutrib u sâkî heme üst

Hayâl-i âb u gil der reh behâne

G:428/8

"Nedim, çalgıcı ve saki hepsi odur, toprak ve suyun hayali yolda bahanedir."

İslam medeniyetinin ortak şiir anlayışında şairler genellikle aşka, aşk dolayısıyla çekilecek ve âşığı olgunlaştıracak sıkıntılara taliptirler. Dertler, kederler, sıkıntılar âşıkları yüceltir. Bu yüzden dervişler de nefislerini terbiye ve tezkiye edebilmek için dünya nimetlerini bir yana bırakarak çileye soyunurlar. Hâfız da hem mecazî hem gerçek aşk için yorumlanması mümkün olan bir beytinde aşkın kendisini yücelttiğini söylüyor

Hemçu Hâfız garîb der reh-i aşk

Be makâmî resîde 'em ki mepors

G: 270/7

."Aşk yolunda garip Hâfız gibi öyle bir makama ulaştım ki sorma"

2.2. Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî aşkı keder, acı, elem ve ıstırabın son merhalesi, dayanılması mümkün olmayan ve ruhları ve gönülleri yakan bir cehennem ateşi olarak nitelendirmektedir. Bundan dolayıdır ki Mela, adeta aşkı düşmanlarından öç alma aracı olarak kullanılmasını istemekte ve tavsiye etmektedir. Bakın ne diyor:

'Işqê ji Xwedê da tu bixwazî jê ra

Ger dê li neyarek xwe bikî nefrîne

G:122/4

"Düşmanına bir kötülük yapmak istersen eğer; Aşk hastalığına duçar eylemesini dile Allah'tan."

Mela, aşkla selametın bir arada bulunmasından hayret etmektedir. O, bu iki kavramın birbirine zıt olduklarını dolayısıyla bir arada bulunmalarını gerektiğini ifade ederek aşkın ve sevdanın izini takip eden kişinin gerçekte elem verici bir ateşe girdiğini söylemektedir. Ateşle temas edenin yanmamasının mümkün olmadığı gibi aşk yoluna girenin de ateşle temas etmemesi ve dolayısıyla yanmaması mümkün olmadığını dile getirerek şöyle der:

We çi 'ışq û çi selamet herdu dûr in ji yekê

Kullu men yesluku hubben subule'n-nari selek. G:67/4

"Aşk nedir selamet nedir, ikisi birbirinden uzaktır; Aşk yoluna giren ateşli yollara girmiş demektir."

Mela, aşkın özellikle ilahî aşkın her şeyi kavurduğunu, ortada hiçbir şeyi bırakmadığını çok iyi biliyordu. O, sevgiliden zevk almayı ve haz duymayı zorunlu kılan mecazi aşkın geçici ve kısa ömürlü olduğunu çok net bir şekilde biliyordu. Mecazi aşkın geçiciliği ile alakalı olarak şöyle der:

Hubbê cismanî du roj in ger çi dil pir pê disojin

Xef ceger peykan dinojin mislê neqşê bêbeqa ye

G :91/22

"Bir iki günlüktür cismanî sevgi, aşkın gönlünü yakmış olsa da; Ulaşmış olsa da oklar çiğere, çabuk silinen bir nakıştır sonuçta."

Mela, hakiki aşka ulaşmanın yolunun mecazi aşktan geçtiğini dolayısıyla mecazi aşkı yaşamının gerekliliği üzerinde durarak şöyle der:

'Aşiq er carek ji bala lê bidit berqa mecaz

Dê li nik sahibdilan hetta ebed bit serferaz

G:45/1

"Mecazi aşkın şımşığı ile vurulsa âşık yukarıdan bir kez eğer; Dik kalır başı gönül ehli yanında ebede kadar."

Cizîr, sevgili tutulduğum aşk hastalığında şifa bulmama yardımcı olmuyorsa ve onun bu yardımı âşık ile maşuk arasında uyulan kurala uymuyorsa, kısaca kendisine kavuşma imkânını bana vermiyorsa; bu durumda ben de tutulduğum bu aşk hastalığından kurtulmaktansa onun yolunda ölmeyi tercih ederim düşüncesini savunarak şöyle der:

Ne bi qanûn ku îşaret bi şifâe bikirit

Ez hilakê xwe di 'işqê bi necatê nadim **G:72/6**

"Kanun ile şifaya işaret etmese eğer sevgili; Aşk yolundaki helaki kurtuluşa değişmem."

3. Rind ve zâhid anlayışları

Rind, Farsça bir kelime olup çoğulu rindândır, dünya işlerini hoş gören kişi anlamına gelmektedir. Rind acıyı, tatlıyı, iyiyi ve kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Hayat felsefesi böyle olanlara rind denir (Karataş, 2011: 483-484; Pala, 2013: 377). Zâhid, Arapça bir kelime olup Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi demektir (Karataş, 2011: 641; Pala, 2013: 488). İstılahtaki anlamı ise dünyaya meyletmemek, ondan tiksindir. Ebu Süleyman ed-Daranî, zühdün bütün nev'lerini veciz bir cümlede toplayarak şöyle özetlemiştir: *"Zühd, seni Allah (c.c.)'dan uzaklaştıran şeyleri terk etmendir."* (Turan, 2012: 722-723).

İnsanların dünyayı algılama ve değerlendirme biçimleri farklıdır. Kimisi dünyayı geçici bir mekân olarak algılayıp var gücüyle öbür âleme hazırlık yapar. Kimisi, mademki insan dünyaya gelmiştir, burası onun için bir imkân ve fırsat yeri diye düşünür. Zahitler, bu dünyanın öbür tarafa hazırlanmak için uğranılan geçici bir mekân olduğunu, rintlerse bu dünyanın bir imkân ve fırsat yurdu olduğunu söyler. Hâfız'ın kendisini rint tipiyle özdeşleştirdiğini Melayê Cizîrî ise kendisini hem rind hem de zahid tipiyle özdeşleştirdiğini görmekteyiz. Aslında rint, İslam ortak edebiyatlarında olumlu tipin, hoşgörülü insanın sembolüdür. Buna mukabil zahit; vaiz, hoca, gammad, muhtesip olumsuz tiplerin sembolüdür.

3.1. Hâfız

Hâfız'ın rind anlayışının pîr-i mugân, câm-ı cem gibi mitolojik temelleri vardır. Bazen rint, tasavvufi anlamıyla "kâmil insan"a işaret eder; bazen katı kurallara karşı başına buyruk yaşamayı tercih eden insandır. Aslında bu haliyle insanı kısıvrak kuşatan sahte kurallara karşıdır. Hâfız, yeni bir kişilik oluşturabilmek için rindi, zahidin karşısına çıkarır. Hâfız'ın rindi melamî özelliklere de sahip kalender bir kişiliktir. Onun rindi, hayatın inceliklerini ve güzelliklerini görebilen, işleri kolaylaştıran, tevekkül sahibi, aşk ehli bir kimsedir; geçici dünyanın makam ve mevkilerinin peşinde koşmaz. Maddi menfaat elde edebilmek için sahte yollara, ikiyüzlülüğe başvurmaz.

Zâr-i derûn-i perde zi rindân-i mest pors

Kin hâl nîst zâhid-i 'âlî makâm râ

G:7/2

"Perdenin ardındaki sırları sarhoş rintlerden sor, çünkü bu durumu makamı yüce zahidin anlaması ve söylemesi mümkün değildir."

Hâfızâ mey hor u rindî kon u hoş bâş velî

Dâm-ı tezvîr mekon çûn digêrân Kur'ân râ

G:9/10

"Ey Hâfız, şarap iç, rintlik yap ve neşeli ol, fakat eline Kur'ân'ı alıp başkalarını aldatma yoluna tenezzül etme."

Fursat şumâr tarîka-ı rindî ki în nişân

Çûn râh-ı genc ber heme kes âşikâre nîst

G:72/6

"Rintlik yolunu (tarikat) fırsat say, çünkü bu hazine yolu üzerinde bir işarettir ve herkesin bildiği bir yol da değildir."

Maslahat nîst ki ez-perde berûn ufted râz

Verne der meclis-i rindân haberî nîst ki nîst

G:73/8

3.2. Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî, zühdün birkaç türü üzerinde durmakta, ancak onun fani dünyayı terk etmek ve bütünüyle ebedi olan ahiret hayatı öne çıkartmak gibi bir düşüncesi ağır basmaktadır. Zühtle alakalı kullandığı kavramları rastgele seçmemiş, bu konuda oldukça titiz davranmış, ilk başta amaç edindiği gayeye ulaşmıştır. Öne çıkarttığı anlamları, algılanan şekilleri açık ve net olarak telaffuz ettiği hakikatten ve sîfî âşık şahsiyetinin dürtülerinden çıktığı kaçınılmaz bir konudur. Mela, şöyle diyor:

Qesdê ser çeşmeê heywanê heqîqet ke Nîşanî

Bi cehanê mebe mexrûr ku cehan 'eynê serab e **G:90/28**

"Ab-ı hayat çeşmesine ulaşmayı gerçekleştir Nîşanî; Mağrur olmaya dünyaya ki, dünya tamamıyla seraptır."

Bilindiği gibi "Nîşanî" Melayê Cizîrî'nin mahlasıdır. Hakikat çeşmesinin kaynağından maksat, sonsuz olan ebedi hayat yani ahiret yurdu.

Aşağıdaki beyitlerde şiiresel forma daha fazla anlam ve güzellik katan belâgatlı bir dikkat çekme söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü Cizîrî, sevgilisine yönelmiş, aşkla dolu bir ortamda onunla baş başa kalmıştır, dolayısıyla sevgilisinin tüm çekici ve büyüleyici özelliklerini görmesi nedeniyle büyük bir şok

geçirir ve durumun daha da kötü bir yöne doğru değişmesi durumunda kendisinin öleceğine ve başında kıyametin kopacağına dair o dramatik durumunu sevgilisine şekvada bulunuyor. Ancak Cizîri, kıyametten bahsedince kendisinde şuur toplama ve algılamada adeta bir uyanıklık hali zuhur eder. Bunun üzerine sevgilisini ve onun etkileyici özelliklerini terk ederek ona olan tutkusunu unuttur. Hemen nefesine döner ve kendisine ahirette ulaşılması gereken ebedi hayata yönelmesini emreder, seraptan ibaret olan bu fani dünyaya aldanmaması gerektiği konusunda kendisini uyarır.

Te divê berq û birûskan bireşînî tu nezer de

Te divê roji xuya bit ji şibakê tu xuya be **G:90/25**

"Yıldırımlar yağdırmak istersen bize bir kez nazar kılsan yeter; Güneşin çıkmasını istersen çıkıp görün bir kez pencereden."

Te divê zêr û zeber kî me du zulfan bide ber ba

Te divê genci qiyamet li me rabit bi xwe rabe **G:90/26**

"Tarumar olmamızı istiyorsan eğer yere ver zülüflerini; Kıyamet koparmak istiyorsan, bir kez kıyam etmen yeter."

Ebedi hayatın illeti olan aşk, Cizîri'nin hayatına girmesini başka bir beytinde şöyle dile getirmektedir:

Minnet ji Xudayê ku bi 'ebdê xwu Melayî **G:2/10**

Îksîrê xemê 'işqê, ne dînar û direm da

"Şükürler olsun Allah'a ki kulu olan Mela'yı; Aşk iksiriyle sarhoş etmiş vermemiş ona altınla gümüş sevgisini."

Melayê Cizîri, ölümden korkma halinde meydana gelen zühdün başka bir şeklinden de söz etmektedir. Fakat zühdün bu şeklinde, bu âlemden farklı olan başka bir âleme göç etmekten kaynaklanan insanlık trajedisini genel hatlarıyla ispat etmekte ve detaylarında hayatın tadını kaçıran bir şeye karşı uyanık olması için devamlı olarak insani duyguları toparlayan bir uyarıcının sürekliliği itibarıyla bu trajedinin özündeki incelikleri dile getirmektedir. Konu ile alakalı olarak bir beytinde şunu dile getirmektedir:

Gavek ji dengê zengilan êmin çî rûnîn menzilan

Hey hey bibînin mehmilan firyad e her qentarê çerx **G:33/17**

"Göç kafilesinin çanlarının sesinden dolayı bir an bile evlerimizde rahat ve huzur içinde nasıl oturabiliriz? Oysaki biz kervan katarını daima görüyoruz, feleğin katarı yolculuğu haber vermek üzere bağırıp duruyor."

Mela, bu beytiyle şu sorunun cevabını aramaktadır. Biz ölüme, yolculuk yapan göç kervanının çanlarının sesinden ötürü nasıl olur da bu dünya evlerinde huzur ve sükûn içinde oturabiliyoruz? Hâlbuki her an develer üzerine kurulmuş mahfalarda ölüme yolculuk yapanları görüyoruz.

4. Gül ve Bülbül

Klasik edebiyatta en çok söz edilen çiçek güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı münasebeti vardır. Bazen gül bunlara; bazen de bunlar güle benzerler. Gerek koku ve gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu Yönüyle bağın, çemeninin ve baharın vazgeçilmez bir ögesidir. Baharın diğer bir adının gül mevsimi oluşu da güle verilen önemden ileri gelmektedir. Gül yetiştirmenin çok zahmetli bir iş oluşu onun adeta nazla beslenip büyümesi şeklinde ele alınır.

Gülün açılması apayrı bir olaydır. O, seher vaktinde saba yelinin parmaklarıyla açılır. Onun açılması bir neşe ve sevinç belirtisidir. Çünkü gül açılınca bahar gelir, eğlence başlar. Gül bu kadar güzel ve çekici olmasına rağmen çok çabuk solar, yani fanidir (Pala, 2013: 169-170).

Klasik edebiyat gül, bülbülün ayrı düşünülemez, O, şarkılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözlerini arz eden bir aşkın timsalidir. Bazen aşkın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık olarak kabul edilir, bu durumuyla aşğa çok benzer. Üstelik güzel sesi de aşkın güzel sözleri ve şiirleridir. Nasıl ki bülbül gülsüz olmazsa, aşk da maşukuz olmaz, gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de aşkın bağrını deler. Kısaca ifade etmek gerekirse bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur.

Bülbül seher vaktinde gülü karşısına alarak öter. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitaptır. Bülbül adeta o kitabı okur, bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır, gülü görünce mest olur. Onun sıfatları, hoş-nevâ, güya, medhân, biçare ve şeydâlıktır. Bütün bu sıfatlarıyla o, güzeli ve güzelliği övmeye bir üstadadır. Ama bazen şair bu konuda bülbüle ders okutur.

Gül, naz için bülbül ise adeta niyaz için yaratılmıştır. Bülbül bütün bu niyazlarıyla bir destan yazmaktadır. Bu destanın içinde gözyaşı da vardır, ciğer kanı da. Her yeri elem, acı ve cevr ü cefa ile doludur (Pala, 2013: 77).

İslam medeniyetinin ortak edebiyat anlayışında ve buna bağlı gelişen klasik Kürt şiirinde şairler kendilerini bülbüle ve sevgililerini güle benzetirler. Dolayısıyla Hâfız ve Melayê Cizîri arasındaki ortak yönlerden birini belirlemede bu hususu da her iki şairin divanlarından araştırıyoruz.

4.1. Hâfız

Hâfız, bülbül ve gülden bahsederken onlarla ilgili başka bağlantılar da kurar. Gülün bulunduğu bağ, gülün yaprakları, gülün güzelliği, bülbülün ötüşü vb. bağlantılardan da bahseder. "Sabah vakti gül dermek için bahçeye gittim, ansızın kulağıma bir bülbül sesi geldi":

Reftem be bağ subhdemî tâ çinem gulî

Âmed be gûş-ı nâgehemi âvâz-ı bulbulî **G:465/1**

Âşık ile bülbül arasında bir benzerlik vardır, âşık ya da şair, sevgilisine karşı duyduğu aşktan dolayı feryat edip şiirler kaleme alırken bülbül de güle karşı duyduğu sevgiden dolayı feryat etmek (ötmek)tedir. "Miskin bülbül de benim gibi bir gülün aşkına müptela olmuştur, bu sebeple onun feryadının sesi bütün çimenliği doldurmuştur":

Miskîn çü men be aşk-i gulî geşte muhtelâ

Vender çemen fikende zi feryâd gulgulî **G:465/2**

Bazen gül, rengi ve biçimi dolayısıyla şarap kadehine benzetilir. "Şimdi gülün elinde saf şarap bulunan bir kadeh vardır, bu durumu gören bülbül yüz binlerce dille onun özelliklerini ortaya koymaya çalışır":

Kunûn ki ber kefi gul câm-i bâde-i sâf est

Be sad hezâr zebân bulbuleş der ovsâf est **G:44/1**

Bülbülle birlikte onun kapatıldığı kafes de akla gelir ve şiirde kullanılır. "Kafesteki bülbül gibi sürekli şaşkın ve çılgındır, aşktan dolayı şeker ve badem sever bir papağanım":

Vâlih u şeydâst dâyim hemçu bulbul der kafes

Tûtî-i tab'em zı aşk-i şeker u bādâm-i düst **G:62/2**

4.2. Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî de Hâfız gibi, bülbül ve gülden bahsederken onlarla ilgili başka bağlantılar da kurar. Gülün bulunduğu bağ, gülün yaprakları, gülün güzelliği, bülbülün ötüşü vb. bağlantılardan da bahseder. Mela, bülbül ile gülün ilişkisini dile getiren bir gazelinde şöyle der:

Ger çi bulbul cewherê zatê gul e

Lê gulê rewneq ji 'işqa bulbul e **G:94/1**

"Gerçi bülbül bizzat gülün cevheridir; Lakin güle reonaklık (parlaklık) veren bülbülün aşkıdır."

Her ne kadar bülbülün zâtı cevheri, mahiyetinin hakikati ve özü gül ise de bülbül gülün kara sevdahısıdır, dolayısıyla ona bağlanmıştır. Onun bulunduğu gülzardan ayrılmaz, daima onun etrafında öter durur. Bir kimse nasıl kendi zatından, mahiyetinden ve öz benliğinden ayrılamıyorsa bülbül de aynı bu kişi gibi gülden asla ayrı duramaz, onsuz yaşayamaz.

Melayê Cizîrî, aşkın timsali olan bülbül ile ruhun coşkunluğundan ibaret olan bade ilişkisini şöyle dile getirir:

Guh de zikre hal û coşa badeyê

Wê bi bulbul ra dixwûnî bulbul e **G:94/2**

"Kulak ver badenin lisan-ı hal ile kaynayıp coşmasına; Bülbül sesiyle dökülür mey testiden."

Mela şöyle sesleniyor: Ey Âşık; şarabın sesine söz ile değil de lisanı hal ile bulunduğu kap içindeki feveran edip coşmasına kulak ver. Çünkü şarap, sürahi ve benzerinden kadehlere döküldüğünde sürahinin ağzından çıkan kuş sesleri bülbülün ötüşüne eşlik eder. Bunun maksadı ise şudur: Şarap kadehlere döküldüğü, aşk ve muhabbet ehline icirildiği zaman, şarap kabının ağzından meydana gelen fokurdama âşıkların dostluk ve mutluluk meclislerindeki tegannilerine ve yüksek sedalarına eşlik eder.

'Er'erên rengin ji tayên sor û zer

Qumriyan sed rengê şîrîn xulxul e **G:94/6**

"Süslenmiş 'ar'ar boylular sarı-kırmızı çizgilerle; Kumrular ötmeye yüz çeşit tatlı nağmelerle."

Mela, "Sevgilinin dağ servisi misali düzgün olan endamı, kırmızı ve sarı ipliklerle dikilmiş elbiselerle rengârenk olmuş, kumrular gibi altın ve gümüş takılarla süslenmiştir. Bu takımların ve kumruların ses çıkarmaları, kendi etraflarında dönmeleri, patırtı çıkartmaları, böbürlenmeleri ve en güzel bir tarzda ötmeleri gibi bir fıkradama, bir hışırdama ve özlem dolu yüz çeşit tatlı ses çıkarma özelliği vardır" demektedir. (Zıvıngi, 1402/1987: 582)

Bulbul û perwane ew fesi û dem in

Cinsê 'işqa min tinê derdê kul e **G:94/9**

"Mevsimlik bülbül ile pervanenin aşkları; Acısı kuşatıcı olan benim aşkımdır sadece."

Benim dışımdaki âşıkların aşkları sınırlı olup yalnız belli mevsimlerde ve bazı ortamlarda olur. Örneğin bülbülün aşkı ilkbahar mevsiminde, güllerin bahçelerde açıldığı demlerde olur.

Pervanenin (kelebeğin) aşkı ise geceleri çıra, kandil vb. bir şey yakıldığı zaman meydana gelir ve her ortamda devam eden bir derttir, kederdir, acıdır, ıstıraptır ve elemidir.

Nêrgîza nazîkqed û şehlaya mest

Dîn kirim ez bulbulan sewda gul e **G:94/10**

"Nergis boylu, baygın bakışlı, şehla gözlü sevgili; Mecnuna çevirdi beni, bülbülün güle olan aşkı gibi."

Sevgilimin düzgün ve nazik olma yönünden nergise benzeyen boyu; ela ve sarhoş gözleri beni deliye çevirdi. Oysaki ben daha önce akıllı bir kişiydim. Ama şu anda ben bu ikisinin deli divanesiyim, onlar sebebiyle şaşkın ve baygın bir haldeyim. Bülbüllere yani gece gündüz; ister gizli olsun ister aşikâr olsun durmadan feryat edip inleyen âşıklara gelince; onlar kara sevda hastalığına, melankoli rahatsızlığına yakalanmışlar.

5. Anlamca Benzer Beyitleri

Hâfız ile Melayê Cizîrî'nin şiirlerine bakıldığında anlamca birbirini çağrıştıran beyitlere rastlanmaktadır. Bu benzerliği Melayê Cizîrî'nin Hâfız Şîrazî'den intihali şeklinde yorumlamaya imkân olmadığı kanaatini taşımaktayız. Belki Hâfız'ın Divanı'nı okuyan Melayê Cizîrî'nin ondan etkilenmesi ya da ayrı mekân ve zamanlarda yaşayan şair ve yazarların benzer mazmunları kullanması (tevârud) biçiminde düşünmek gerekir.

Hâfız:

Yâr mefrûş bê dînar besi sud nekerd

An kî Yûsuf bezer nasre be feruxete bûd

G: 211/8

"Sevgilini dünyalıkla satma Çünkü Yusuf'u değersiz fiyatla satanlar açık bir şekilde zarardadırlar."

Melayê Cizîrî:

Bi dînarê dinê zinhar da yarê xwe tu nefroşi

Kesê Yûsuf firotî wî di 'alem da xesaret kir

G: 40/7

"Sakin satma yârini dünyalık bir dinar için; Çünkü büyük bir zarar içindedir Yusuf'u satanlar hiç şüphesiz."

Hâfız:

Der an zemîn kî nesîmî vezd zuhre-î dost

Çi cayî dem zeden nafae hayi Tatarîst

G: 66/2

"Sevgilinin perçeminden nesîmin estiği çemende; Tatar miskinden söz etmeye mahal yoktur."

Melayê Cizîrî:

Silsila behsê ji xûna dil ber an zulfa bi çîn

Dê xeta bit navê misk er nafeê Tatarî bit

G: 18/5

"Kıvırcık zülüfler uğruna gönülden akan kanlardan söz edilse; Tatar miski de olsa, miskten söz etmek artık hata olur."

Hâfız:

Tu ger xwahi ki Cavîdan cehan yekser biya rayi

Sebara gu ki berdared zamanî berqê ez rüyet

G: 95/4

We ger resmê fena xwahi ki der alem ber endazi

Bereşan ta furû rîzed hezaran can zî her mûyed

G: 95/5

"Sevgilim, bütün âlemi ebedî olarak süslemek istiyorsan; Saba rüzgârına de ki, yüzünü örten peçeyi kaldırsın Ve eğer âlemin yok olma fermanını imzalamak diliyorsan; zülüflerini salla ve etrafa saç ki, her telinden binlerce can dökülsün."

Melayê Cizîrî:

Te divê berq û birûskan bireşînî tu nezer de

Te divê roji xuya bit ji şibakê tu xuya be

G: 90/25

"Yıldırımlar yağdırmak istersen bize bir kez nazar kılsan yeter; Güneşin çıkmasını istersen çıkıp görün bir kez pencereden."

Te divê zêr û zeber kî me du zulfan bide ber ba

Te divê genci qiyamet li me rabit bi xwe rabe

G: 90/26

"Tar u mar olmanızı istiyorsan eğer yere ver zülüflerini; Kıyamet koparmak istiyorsan, bir kez kıyam etmen yeter."

6. Dini Semboller

Hâfız Şîrazî dini sembolleri kullanır, ancak onun kullanma amacı fakihlerin, vaizlerin kullanma amacından farklıdır. O, zâhire bakan ulemayı eleştirmek için kullanır. Bu tarz kullanım da olayların arkasına nüfuz edemeyen şekilcileri rahatsız eder.

Hâfız:

Ger bebînem ham-i ebrû-yi çu mihrâbeş bâz

Secde-i şukr konem vez pey-i şukrâne revem

G: 360/6

"Kaşlarının kavisini mihrap gibi açık görürsem, şükür secdesi ederim ve şükretmiş olmanın ardından giderim."

Hâfız eger secde-i tû kerd mekun 'ayb

Kâfir-i aşk, ey sanem gunâh nedâred

G: 127/10

"Ey sanem (put, put gibi güzel), Hâfız eğer sana secde ederse ayıpla, çünkü o aşk kâfiridir, ona günah yoktur."

Melayê Cizîrî:

Melayê Cizîrî, bir mutasavvıf olduğu gibi aynı zamanda bir din âlimidir de. Yaşadığı dönemin medreselerinde okumuş, icazetini aldıktan sonra da bölgenin çeşitli medreselerinde hayatının sonuna kadar müderrislik yapmıştır. Bu sebepten dolaydır ki Mela, dini terim ve kavramları şiirlerinde başarıyla kullanmıştır. Ancak onun terim ve kavramları kullanma amacı Hâfız da olduğu gibi fakihlerin, vaizlerin kullanma amacından farklıdır. Onun dini terimleri kullanmasının amacı, sahip olduğu felsefi ve mistik görüşlerini temellendirmek amacıyla bir sembol olarak ele almak şeklinde olmuştur.

'Eqdê îlhamê dema dilber xuyabî ferzî 'eyn

Secdeyek ber wan du birhan nagirit cîh sed nimaz

G: 45/16

"Namaz için tekbir almak farz-ı ayn olur görününce sevgili; Yüz namaz tutmaz, kaşları arasına yapılan bir secdenin yerini."

Secdeya ber eswedan nadim bi sed hec ekberan

Sond bi wan zulfan û xalan heçwekî bêjim we ye

X: 89/20

"Siyah zülüfler önünde secdeyi yüz hacci-ekber e değişmem; Yemin olsun o zülüflere ve benlere ki söylediğimde sadıkım."

Cebhet û dêm û gerdanê perde dema ji ber biret

Ferz e Mela li haciyan se'y û tewaf û 'umre ferz

G: 54/8

"Sevgilinin yüzünden ve gerdanından perde kalktığında; Sa'y, tavaf ve umre ey Mela, hacılara farz olur."

Ji wîsala xwe zekâtê bide miskîn û feqîran

Ku cemala te ye kâmil di kemala xwe nîsabe

G: 90/17

"Vuslatından zekât ver biz miskin ve fakirlere; Güzelliğin, kemalinde nisaba ermiştir çünkü."

Dil geşt e min ji dêrê naçim kenîşteê qet

Mîhrabi wê bi min ra wer da biçîne Laleş

G: 51/3

"Gönül gitmek istemez artık havra ve kiliseye; Sevgilinin mihrabi benimledir, gel istersen gidelim laleş e."

7. Örnek Gazeller

7.1. Hâfız'ın Gazeli

(G:53)

Menem ki gûşe-i meyhâne Hânkâh-ı men est

Du'â-yı pîr-i muğân verd-i subh-gâh-ı men est

"Ben öyle bir kimseyim ki meyhane köşesi benim tekkemdir; pîr-i muğanın duası benim sabah açan kırmızı gülümdür."

Gerem terâne-i çeng-i sabûh nîst çe bâk

Nevâ-yı men be-seher âh-ı özr-hâh-ı men est

"Sabah çenginin içi ıstıtan şarkısı yoksa ne olur? Benim şarkım, seher vakti özür dileyen âhumdur."

Ze-pâdişâh u gedâ fâriğam bi-hamdillâh

Gedâ-yı hâk-ı der-i dûst pâdişâh-ı men est

"Allah'a hamd olsun ki padişahdan da dilenciden de uzağım, dost kapısındaki toprağın dilencisi benim padişahımdır."

Garaz zi-mescid u meyhâneem visâl-i şomâst

Cüz în huyâl ne-dârem Hudâ guvâh-ı men est

"Mescit ve meyhaneenden murat, sana kavuşmaktır; bundan başka bir hayalim yoktur, Tanrı benim şahidimdir."

Meger be-tîg-ı ecel hayme berkonem v'er nî

Remîden ez-der-i devlet ne resm u râh-ı men est

"Ecel okuyla çadır kurmadıkça (ecel okunu hayat çadırın direği yapmadıkça) benim devlet kapısından korkup kaçmak ne yolumdur ne âdetimdir."

Ez-ân zamân ki ber în âstân nihâdem rûy

Firâz-ı mesned-i hürşîd tekye-gâh-ı men est

"Ben bu eşîğe yüz sürdüğümünden beri, güneşin yüksek dayanağı benim tekkemdir."

Günâh egerçi ne-bûd ihtiyâr-ı mâ Hâfız

Tû der-tarîk-ı edeb bâş u gû günâh-ı men est

"Ey Hâfız, günah bizim tercihimiz değildir, sen edep yolunda (tarikât) ol ve benim günâhum budur de."

7.2. Melayê Cizîrî'nin Gazeli

(G:85)

Şox û şengê zuhrerengê dil ji min bir dil ji min

Awirên heybetpilingê dil ji min bir dil ji min

"Zuhre renkli o şuh sevgili gönlümü kaptı götürdü gönlümü; kaplan heybetlinin bakışları gönlümü kaptı götürdü gönlümü."

Wê şepalê miskê xalê dêmdure gerdensomalê

Cebheta biskan sema lê dil ji min bir dil ji min
"O güzelin misk kokulu benleri inci yüzlü mum gerdanlı sevgili; Anlında raks eden kâkülleri gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Zulf û xalan nûn û dalan wan ji min dil bir bi talan
Goşeyê qewsê hilalan dil ji min bir dil ji min
"Nun ve dal zülûfleriyle benleri yağmalayıp götürdüler gönlümü; Yay kaşlarının her bir kösesi gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Dên nedîrê bo âebîrê xemrî û gîsû îerîrê
Sîne kir amancê tîrê dil ji min bir dil ji min
"Meşale yüzlü, amber kokulu al kâküllü, saçları ipek örgülü; Hedef kılıp oklarına sinemi gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Sursîrîne nazenîne kuştîm û nakit yeqîne
Wê bi çengala evîne dil ji min bir dil ji min
"O cazibeli, tatlı işvebaz öldürdü beni inanmaz; O kancasıyla aşkının gönlümü kaptı götürdü gönlümü."
Fetl û taban da xuraban ebleq û cohtë şebaban
Dame ber pence û kulaban dil ji min bir dil ji min
"Düğüm düğüm siyah kâkülleri tıpkı iki delikanlıdır gözleri; Pençelerine hedef kılıp beni gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Xweşxeramê ez xulamê nazikê şîrîkelamê
Tûtiya eywanmeqamê dil ji min bir dil ji min
"Hizmetkârı olduğum cilveli güzel tatlı sözlü kibar dilber; Tuti kuşu eyvanında padişahın gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Mahirûyê miskiboyê surpilingê şêrixûyê
Wê bi zulfa şubhê goyê dil ji min bir dil ji min
"Ay yüzlü, misk kokulu kaplan heybetli aslan huylu; Zülûfleriyle bir goy gibi gönlümü kaptı götürdü
gönlümü."

Herdu weşman naz û xeşman kê ji ber wan âeql û hiş man
Saâeta min dî bi çeşman dil ji min bir dil ji min
"O iki döğme, o cilve ve sitem kimde bırakır akıl ve şuur bilmem; gördüğümde onları gözlerimle gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Mahitabê afitabê dêm ji roj û şeb niqabê
Xweş bi çengal û kulabê Dil ji min bir dil ji min
"Mehtapsın hem afitabsın yüzün gündüz peçen gece; Çomak ve kancalarıyla ansızın gönlümü kaptı götürdü
gönlümü."

Serwinazê serferazê şubhê zêr remza mecazê
Dame ber çakûç û gazê dil ji min bir dil ji min
"O servi boylu serfiraz altın-misal mecazlı gamzelerini; Çekiçleyip makaslayarak gönlümü kaptı götürdü
gönlümü."

Bejn û bala tûx û âala min kirin vêk ra muiala
Çiçeka terîin-i wala dil ji min bir dil ji min
"Bayrak gibi dalgalanır boyu bosu, hayal eyledim durdum onları; Yüksek daldaki o taze çiçek gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Mîrê xazî şîrê îazî vêk-i ran min dî bi bazî
Kir li me j' xeflet ve gazî dil ji min bir dil ji min
"Elinde çekilmiş kılıcıyla gördüm o savaştı kahramanı; Ansızın saldırıp üzerime gönlümü kaptı götürdü
gönlümü."

Şîr û xişt in zulf û qişt in hin veşarin hin vehiştin
Pehlewanan dest vemiştin dil ji min bir dil ji min
"Kılıçla muzraktır zülûfle kâkülleri kimi örtülü açıktadır kimi; Çekildi pehlivanlar görünce onu gönlümü kaptı
götürdü gönlümü."

Rohniya çehvên Melayî Ew tecellaya te dayî
Ya ji Ehmed dil revayî dil ji min bir dil ji min
"Mela'nın gözlerindeki nur eserdir senin tecellinin; Ahmed'in gönlünü çalan gönlümü kaptı götürdü
gönlümü."

SONUÇ

Hâfız ve Melayê Cizîrî, ölüm tarihleri esas alındığında 250 yıllık bir farkla birisi 14. yüzyılda, diğeri de 16. Yüzyılın sonu ile 17. yüzyıl ilk yarısında yaşamış iki büyük şairdir. Aynı medeniyet dairesine mensup olmaktan başka Feriduddin Attar, Hakîm Senaî ve Mevlânâ gibi eski şairlerin eserlerinden beslenmişlerdir.

İslam Medeniyetinin ortak nazım şekillerinden kaside, gazel, rubai gibi şekilleri kullanmak bir yana aynı konuları aynı dünya görüşüyle ele alıp şiirleştirmişlerdir.

İki şair arasındaki benzerliğe dikkat çeken araştırmacılar, her iki şairin de gazellerine Arapça mısralarla başlamasını Arap Edebiyatından etkilendiklerine delil olarak öne sürmektedirler. Doğrudur her iki şair de klasik arap edebiyatından etkilenmişlerdir. Çünkü her iki şair de netice itibarıyla İslami kaynaklardan beslenmişlerdir. Ayrıca Melayê Cizîrî'nin divanında olan bazı beyitlerin anlam benzerliği bakımından Hafız'ın divanındaki bazı beyitlerle aynı anlamı taşımasından dolayı bazıları Melayê Cizîrî'nin Hafız'ı tesirinde kaldığına delil olarak getirmektedirler. Melayê Cizîrî'nin Hafız'ın tesirinde kaldığı görüşü de doğrudur. Çünkü Hafız Divanı başta İran, Hindistan, Afganistan, Pakistan ve Türkiye olmak üzere İslam dünyasında çokça okunduğu ve şerhlerinin yapıldığı kadar Batı dünyasının da yakından tanıdığı, okuduğu ve etkilendiği bir şairdir. Bu çerçeveden bakıldığında Melayê Cizîrî'nin Hafız Divanı'nı okumamış olmasını düşünmek mümkün değildir. Ancak anlam benzerliği olan beyitleri birbirinden aşırma (intihal) biçiminde düşünmektense Hafız'ı okuyup ondan etkilenme biçiminde düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zaten güçlü bir şair olan Melayê Cizîrî'nin başkasının şiirinden söz veya anlam aşırma da ihtiyacı yoktur.

Hafız'ın yaşadığı çağda da Melayê Cizîrî'nin yaşadığı çağda da din, mezhep ve tarikat adına hareket ettiğini ileri süren anlayışsız kişiler dikkat çekmekteydi. Bu konulara bigâne kalamayan her iki şair de şiirlerinde din, mezhep ve tarikat kelimelerini daha çok bu anlayışsız ve ikiyezlü insanları eleştirmek amacıyla kullanmışlardır.

Hafız ile Melayê Cizîrî'yi tasavvufi yönü itibarıyla ele alan araştırmacılar İran'da da Türkiye'de de vardır. Bunlardan bazıları bu şairlerin tasavvufi yönüne değinmektedirler. Bazı araştırmacılar kendilerinin tasavvufu doğrudan bağlantısının olmadığına, ancak tasavvufî kavramları şiirde malzeme olarak kullandıklarına işaret etmektedir. Biraz da şairlerin üslubu bu değerlendirmeye sebep olmaktadır. Çünkü bu şairler, herkesin yakından bildiği somut varlıkların arkasına kendi soyut düşüncelerini gizlemektedirler. Her iki şairin de tasavvufi görüşleri mistik bir görüş değildir. Onlar tasavvufu, haksızlık ve zulme karşı çıkmanın bir aracı olarak görmüşler ve mücadelelerini bu metotla devam ettirmişlerdir.

Her iki şair de kullandıkları dile, bağlı buldukları edebiyata hâkim, bilgili ve inançlı kimselerdir. Aşka dair söyledikleri mecazî olarak da hakikî olarak da yorumlanmaya müsaittir. Hafız da Melayê Cizîrî de İslami Klasik Edebiyatın ortak kavramlarını en iyi kullanan, kendilerinden sonra gelenlere aşıkane ve rindane gazel tarzını miras bırakan şairlerdir.

KAYNAKÇA

- A. Jaba, (1860). *Recueil de notices et recits Kurdes*, St. Petersburg.
- ABDURRAKİB, Yusuf (1971). *Divana Kurmanci*, Necef.
- ADAK, Abdurrahman (2013). *Destpêka Eşebiyata Kurdî*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Ahmed Paşa Divanı (1992). (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara.
- Ahmed-i Hani (1947). *Mem û Zin*, Halep.
- AMİD, Hasan (1364). *Ferheng-i Amîd*, I-II, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- Âşık Mehmed Çelebi (1323 /1904). *Meşairu'ş-Şuarâ*, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya, (1959). *Ensabu'l- Eşraf*, nşr. Muhammed Hamidullah, Daru'l- Meârif, Kahire.
- CAMÎ, *Baharistan* (1985). (trc. M. Nuri Gençosman), İstanbul
- CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfî Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ* (İnceleme-Metin), Akm, Ankara.
- CEYLAN, Ömür (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- DEMİR, Aydoğan (1999). "*Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XVI. Yüzyıl Sonlarında Cizre*", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu (haz: M. Sait Özervarlı), İstanbul.
- Der Kurdische Divan* (1904). (nşr. M. Hartmann), Neşredenin Girişi, Berlin.
- Divan Gazeli* (1994). (trc. K. R. Eyyubi). St. Tercüme Edenin Girişi, Petersburg.
- Divana Melayê Cizîrî* (2012). (Vebijartin û Berhevkirin, Tehsin İbrahim Doskî), İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XXXIV.
- DORU, Nesim (2012). *Melayê Cizîrî Felsefi ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul Nûbihar Yayınları.
- DOSKÎ, Tahsin İbrahim (1993). *el-Medhal li-Diraseti'l-Edebi'l-Kurdi*, (Cem'iyetu 'ulemâi'l- Kurdistan), Baskı Yeri Yok.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1962). *Fuzûlî Divanı*, İstanbul.
- Hafız Divanı* (2011). (Farsçadan Çev.: Mehmet Kanar), I-II, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hafız-ı Şirazi, Divanı* (1944). (nşr. Muhammed-i Kazvîni-Kasım-ı Ganî), Tahran 1320, hş., naşirlerin önsözü. (trc. Abdülbaki Gölpınarlı). Mütercim Önsözü, İstanbul.
- Halid Cemil Muhammed (2008). *Sevgi ve Güzelliğin Şairi Melaye Cizîrî*, (Çev.: Ümit Demirhan), İstanbul: Hivda Yayınları.
- Hamdi Abdulmecid es-Selefi & Tahsin İbrahim Doskî (2008). *Mu'cemu'ş-Şu'era'i'l-Kurdi*, Erbil: Spirêz Yayınları.
- HAZNEDEAR, Ma'rûf (2010). *Mêjûy Edebi Kurdî*, I-VII, Erbil: Aras Yayınları.
- HEJAR (Abdurrahman Şerefkenî), (1361). *Divan-i 'Arif-i Rabbani Şeyh Ahmedê Cizre'vi*, Tahran.
- HELMUT, Ritter, (1986). "*Hafız*", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, I-XV, İstanbul.
- HEREKOL, Azizan (1941). (Celadet Ali Bedir-Xan), "*Klasikên Me*", Hawar, Sayı. 33, Şam.
- HEYET, Cevat, (1980). *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahuş*, Tahran.
- İbnu'l-Esir, (İzzuddin Ebu'l-Hasan 'Ali), (1853-1867). *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIII, nşr. C. J. Tornberg, Leiden.
- KARATAŞ, Turan (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Sütun Yayınları.
- KERİMÎ, Ali Rıza (1391). *Şiir ve İlim*. <mihanblog.com>, Tahran.

- KERİMİ, Ali Rıza (1391). *Şiir ve İlim* <mihanblog.com>, Tahran
- LEVEND, Agah Sırrı (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1956). *Fuzuli-Hafız*, Ankara.
- Mela Ahmedê Cizîrî Diwan (2009). (Metnên Kurdi&Türkçe Çevirisi Osman Tunç), İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Molla Cezerî, *Divan*, tsz. (Daru'l-kitabi'l-Arabi) Kahire.
- NURSİ, Said (1996). *Sözler*, Risale-i Nur Külliyyatı, İstanbul: Sözler Yayınları
- ÖZERVARLI, M. Sait (2005). "Molla Cezerî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, İstanbul.
- PALA, İskender (2013). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- PALACİSON, Asin. *İbn Arabî*, (İspanyolca'dan trc.: Abdurrahman el-Bedevî), Beyrut.
- Qanatê Kurdo (1992). *Tarîxa Edebyeta Kurdî*, Ankara: Özge Yayınları.
- RİTTER, Helmut (1986). "Hafız", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. V/1, İstanbul.
- SADİNİ, M. Xalid (2003). *Feqiyê Teyran*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- SAFÂ, Zebîhullah, (1378). *Târîh-i Edebiyât-ı İnan* (Telhis Ez-Muhammed Turabî), C. II, Firdevs-Tahran.
- SAĞNİÇ, Feqî Huseyn (2002). *Dîroka Wêjeya Kurdî*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları.
- SECCADİ, Alâeddin (1952). *Mejûyi Edebiy Kurdî*, Bağdat.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı* (Metin-İnceleme), Ankara: AKM Yayınları
- ŞEMSETTİN, Sami, (1894). *Kamusu'l-Alam*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Şeref Han, *Şerefname* (1990). (trc. M. Emin Bozarslan). İstanbul.
- TUNÇ, Osman (2009). *Molla Ahmed-i Cezerî ve Dîvanı*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- TURAN, Abdulbakî (2012). *Melayê Cizîrî Dîvani ve Şerhî*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- TÜNCER, Orhan Cezmi (1973). "Mardin-Cizre Kırmızı Medrese".
- UZUN, Mehmed (1992). *Destpêka Edebiyata Kurdî*, İstanbul.
- V. Minorsky, "Kürtler", İA.
- YAZICI, Tahsin (1997). "Hafız-ı Şirâzî", *İslâm Ansiklopedisi*, TDİA, İstanbul.
- ZINAR, Zeynelabidin (1986). *Melayê Cizîrî, Dîwan*, "Pêşgotin", İstanbul Fırat Yayınları.
- Zindeginame-i Hafız, Zindeginame-i Şuara ve Danişmendan, Şiir ve Hüner. <Beytoote.com>.
- ZİVİNGÎ, Ahmed İbn Molla Muhammed, el-Botî (1987). *el-'İqdu'l-Cewherî fî Şerhî Dîwanî'ş-Şêx el-Cezerî*, "Mukaddime", I-II, Kamışlı: Metbeatu's-Sabah Yayınları.